

หลักจริยศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระเทพวัชรบัณฑิต, ศ.ดร.

อธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความเป็นมาของปัญหาการวิจัย

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีจำนวน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มีนัยครอบคลุมหลักอภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ แต่ยังไม่มีการจัดแบ่งชัดเจนว่าเนื้อหาตอนไหนเป็น อภิปรัชญา ตอนไหนเป็นญาณวิทยา ตอนไหนเป็นจริยศาสตร์ จึงมีประเด็นที่เป็นปัญหาการวิจัยใน ที่นี้ ๔ ประการคือ

ประการที่ ๑ มีเนื้อหาตอนไหนบ้างที่เป็นประเด็นทางจริยธรรม ? ข้อนี้หมายถึงเหตุการณ์ และบุคคลในเหตุการณ์รวมทั้งหลักธรรมที่ว่าด้วยความชั่วความดี หลักปฏิบัติอันแสดงถึงคุณธรรม จริยธรรม(หรือศีลธรรม) เกณฑ์ตัดสินว่า ปราภูกการณ์นั้นๆ ดีหรือไม่ดี ถูกหรือผิด ควรหรือไม่ควร รวมทั้งเป้าหมายของหลักปฏิบัตินั้น

ประการที่ ๒ เนื้อหาตอนไหนบ้างซึ่งสามารถจัดเป็นจริยศาสตร์ มีลักษณะเนื้อหาเป็น “พุทธจริยศาสตร์” เหมือนกับจริยศาสตร์ที่พวกนักปรัชญาตะวันตกตั้งแต่อดีตจนถึง ปัจจุบันนิยมนำเสนอกัน ?

ประการที่ ๓ แม้จะมีเนื้อหาซึ่งสามารถจัดเป็นพุทธจริยศาสตร์ได้หรือไม่ก็ตาม เนื่องจาก คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยสรุปแล้วล้วนว่าด้วยความชั่ว ความดี วิธีการละความชั่วและทำความดี ดังนั้น มีเนื้อหาตอนไหนบ้างที่แสดงวิธีการตัดสินความชั่วความดีหรือที่เรียกว่าเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรม ? หรืออีกนัยหนึ่ง การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อตัดสินความผิดความถูกมีวิธีการอย่างไร ?

ประการที่ ๔ เป้าหมายแห่งพุทธจริยศาสตร์คืออะไร ? มีกี่ระดับ ?

ประเด็นปัญหา ๔ ประการนี้เป็นเรื่องที่น่าสนใจ และถ้าสามารถศึกษาค้นคว้า รวบรวมเรียบเรียง และจัดระบบเนื้อหาให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา การปฏิบัติ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโลกปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อสำรวจสถานการณ์และแนวคิดเกี่ยวกับประเด็นปัญหาทางจริยธรรมซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาพุทธธรรมที่มีเนื้อหาเชิงจริยศาสตร์ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
๓. เพื่อศึกษาเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมตามกรอบแห่งพุทธจริยศาสตร์
๔. เพื่อศึกษาเป้าหมายแห่งพุทธจริยศาสตร์

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีเนื้อหาจริยศาสตร์เป็นจำนวนมาก ทั้งส่วนที่เป็นปรากฏการณ์ทางจริยธรรมซึ่งแสดงให้เห็นความเจริญความเสื่อมของสังคมในแต่ละยุค เช่นกรณีของอัครกัณฐกบุตรและจกกวัดติสฺสุตร ประเด็นที่เป็นปัญหาทางจริยธรรมที่ได้รับการวินิจฉัยเป็นข้อยุติแล้วในสมัยพระพุทธเจ้า เช่นกรณีของพระเจ้ากชุปบาลเถระที่เดินจงกรมเหยียบแมลงค่อมทางตาย พระพุทธเจ้าทรงวินิจฉัยแล้วว่าไม่ได้มีเจตนา ไม่เป็นปาณาติบาต กรณีนายเพชฆาตเคราะห์แดง ผู้ทำหน้าที่ประหารนักโทษมานานตายไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นการทำหน้าที่ ไม่ได้มีเจตนาที่จะฆ่า นอกจากนี้ก็ยังมีประเด็นที่เป็นปัญหาทางจริยศาสตร์ที่ยังเป็นข้อถกเถียงกันต่อมาจนถึงยุคปัจจุบัน เช่น กรณีที่หมอชีวกโกมารภัจกราบทูลพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการทำบุญได้บาป โดยยกกรณีการฆ่าสัตว์เจาะจงถวายพระองค์หรือสาวกของพระองค์การทำบุญประกอบด้วยเหตุ ๕ อย่างนี้ ถือว่าทำบุญได้บาป เป็นประเด็นทางจริยธรรมที่ปรากฏให้เห็นทั่วไปในสังคม อีกกรณีหนึ่งคือชาวบ้านฆ่าแพะเป็นจำนวนมาก เพื่อ(ปรุงอาหาร)ทำบุญอุทิศให้ญาติที่ตายไปแล้ว(มตกถ) ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า การฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมากแล้วบำเพ็ญทานชื่อว่ามตกถย่อมไม่มีความเจริญอะไรๆ แม้คนทั้งหลายทำด้วยหวังที่จะบำเพ็ญบุญอุทิศให้ผู้ตาย ไม่มีเหตุผลใดๆ ที่จะรองรับความชอบธรรมของการได้สิ่งดีๆ สำหรับตัวเองโดยการสูญเสียของผู้อื่น เช่น กรณีการฆ่าสัตว์เพื่อเอาเนื้อมาปรุงอาหารถวายพระสงฆ์ การฆ่าสัตว์บูชาขันธ์เพื่อให้ตัวเองพ้นเคราะห์ภัย

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกแสดงธรรมแก่ประชาชนในท่ามกลางปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นประเด็นทางจริยธรรมและหรือเป็นประเด็นปัญหาทางจริยธรรมดังกล่าวมานี้ตลอดเวลา นำมาสู่การยกข้อบัญญัติทางจริยธรรมที่มีการถือปฏิบัติกันอยู่ในยุคนั้นขึ้นมาแสดงตลอดเวลา เช่นกรณีของจูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล หรือมีการสร้างบทบัญญัติทาง

จริยธรรมขึ้นมาใหม่ เช่นกรณีภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์ หรือการรวบรวมเรียบเรียงแล้ว จัดระบบทางจริยธรรมขึ้นมาใหม่จากของเดิมที่มีอยู่แล้ว เช่นกรณีเบญจศีล อุโบสถศีล และทศศีล ท้ายที่สุด คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงและบัญญัติเป็นเวลา ๔๕ พรรษา จำนวนทั้งสิ้น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ สามารถจัดเป็นระบบพุทธจริยศาสตร์ที่มีความสมบูรณ์มาก ครอบคลุมทั้ง นัยเชิงคุณธรรมและจริยธรรม

เหตุผลความจำเป็นที่เกิดระบบพุทธจริยศาสตร์เป็นประเด็นที่อธิบายได้ไม่ยาก ปัญหาเกี่ยวกับโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ว่า “ชีวิตคืออะไร ? ชีวิตเป็นอย่างไร ? และชีวิตเป็นไปอย่างไร ?” เป็นปัญหาระดับปรมาตมธรรม(ปัญหาทางอภิปรัชญา) ส่วนปัญหาว่า “ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร ? และชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร ?” เป็นปัญหาระดับจริยธรรมหรือศีลธรรม(ปัญหาทางจริยศาสตร์) ปรมาตมธรรมเป็นพื้นฐานของจริยธรรม นั่นคือบุคคลผู้ชอบครุ่นคิดพิจารณาปัญหาระดับปรมาตมธรรม เมื่อเกิดความรู้ได้คำตอบแล้ว ย่อมเป็นมูลเหตุจูงใจให้ครุ่นคิดพิจารณาหาวิธีการที่จะบริหารจัดการชีวิตวิธีการบริหารจัดการชีวิตนั่นเองคือคำตอบปัญหาระดับจริยธรรม เช่น เมื่อเข้าใจถ่องแท้ว่าชีวิตคือขันธ ๕ และขันธคือชีวิตและชีวิตนี้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ คับไปอย่างไร ก็ย่อมเกิดความพยายามที่จะหาวิธีการทำให้ชีวิตดำเนินไปอย่างราบรื่นมีสันติสุข นี่คือการคลี่คลายจากประเด็นเชิงปรมาตมมาสู่ประเด็นเชิงสมมติ คลี่คลายจากประเด็นเชิงอุดมคติมาสู่ชีวิตจริง ซึ่งถือเป็นจุดเชื่อมโยงระหว่าง ปรมาตมธรรมกับจริยธรรม

ปัญหาเชิงจริยธรรมว่า “ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร และชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร ?” มีความสัมพันธ์กับหลักความเชื่อของพุทธศาสนิกชนที่เรียกว่ากัมมสัทธาและปรโลกสัทธา ในลักษณะที่ว่า เมื่อมนุษย์มีคำถามในใจว่า “ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร และชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร ?” ในขณะที่เดียวกันก็มีความเชื่อเป็นทุนเดิมอยู่ก่อนแล้วว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว(กัมมสัทธา) คนทำดี ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ คนทำชั่วย่อมไปเกิดในอบายทุกคติวินิบาต(ปรโลกสัทธา)” คำถามและความเชื่ออย่างนี้ ทำให้มีการแสวงหาตำแหน่งที่ดีที่สุดให้แก่ชีวิต ขณะเดียวกันก็แสวงหาแนวทางที่ดีที่สุดเพื่อให้ชีวิตดำเนินไปสู่ตำแหน่งที่พึงประสงค์นั้น

ในการบำเพ็ญพุทธกิจ ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงสอนหลักการและวิธีการพัฒนาชีวิตเพื่อไปสู่จุดหมายคือสิ่งดีงามและสุคติโลกสวรรค์ ด้วยวิธีการหลากหลายแต่ท้ายที่สุดแล้วสามารถสรุปลงได้ตามกรอบไตรสิกขาทั้งหมดเป้าหมายของชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๒ ระดับคือ (๑)ระดับโลกิยะ นั่นคือ อวิปปฏิสาร-ความไม่เดือดร้อน ปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุคติ โภกทรัพย์ สมาธิ ปัญญา (๒)ระดับโลกุตตระ นั่นคือ ปัญญา-ความรู้ เห็นตามเป็นจริงนิพพิทา-ความเบื่อหน่ายวิราคะ-ความสำรอกกิเลสวิมุตติ-ความหลุดพ้นวิมุตติญาณ

ทักษะ-ความรู้เห็นความหลุดพ้นอนุปาทาปรินิพพาน-ความดับสนิทหาเชื่อก็ได้การพัฒนาชีวิตก็คือ การศึกษาตามหลักไตรสิกขาซึ่งเป็นวิธีการหรือมรรคที่จะนำไปสู่เป้าหมายทั้ง ๒ ระดับกล่าวนั้น กล่าวโดยสรุปก็คือ “ความดีเริ่มต้นด้วยศีล และศีลเป็นมาตรวัดการแสดงออกที่ดีและไม่ดี”

ข้อธรรมในไตรสิกขาคือศีล สมาธิ และปัญญามีความสัมพันธ์เชิงสามเส้า ทิศทางแห่ง ความสัมพันธ์เป็นไปใน ๒ ทิศทาง แต่จุดเริ่มต้นในทางปฏิบัติ ต้องเริ่มด้วยข้ออริศลสิกขาจบลง ด้วยอริปัญญาสิกขา สาระของอริศลสิกขาจึงถือเป็นกรอบหลักของระบบพุทธจริยศาสตร์โดยมีอริ จิตตสิกขา(สมาธิ)เป็นส่วนเสริมที่จะขาดไม่ได้เชื่อมตรงกลางระหว่างอริศลสิกขากับอริปัญญา สิกขา ดังนั้น เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะเห็นว่า ไตรสิกขามีทั้งความเป็นศีลและความเป็น ธรรมอยู่ด้วยกัน “ศีล” ก็คืออริศลสิกขา “ธรรม” ก็คืออริจิตตสิกขา(สมาธิ)และอริปัญญาสิกขา ด้วย เหตุที่พุทธจริยศาสตร์มีสาระครอบคลุมทั้งความเป็นธรรมและความเป็นศีลดังกล่าวแล้ว จึงสามารถ แบ่งเนื้อหาออกแบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ

(๑) คุณธรรม เป็นคุณ สมบัติส่วนบุคคล เป็นหลักการดีงามที่อยู่ภายในจิตใจ ได้แก่ ทศพิชราชธรรม ทศบารมี เบญจธรรม พรหมวิหาร คุณธรรมเหล่านี้เป็นฐานของการคิดเป็นมโน สุจริตแล้วแสดงออกมาทางกายเป็นกายสุจริตและแสดงออกมาทางวาจาเป็นวจีสุจริต

(๒) จริยธรรม เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อความดีงาม เป็นกรอบแสดงออกทางกายและวาจาที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติกำหนดไว้ ได้แก่ ปาริสุทธิศีล เบญจศีล อุโบสถศีล ทสศีล รุคงค์

นอกจากนี้ยังมีหลักพุทธจริยศาสตร์บางส่วนที่มีเนื้อหาทั้งที่เป็นคุณธรรมและจริยธรรม รวมกันอยู่ ได้แก่ โอวาทปาติโมกข์ กุศลกรรมบถ มงคล ๓๘ ทศบารมี ดังนั้น ตามหลัก พระพุทธศาสนา เมื่อถามว่า "ความดีคืออะไร ?" ความดีแบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ

ส่วนที่ ๑ คุณธรรม เป็นคุณความดีภายในจิต ข้อธรรมที่แสดงถึงคุณความดีภายในจิตใจ ประกอบด้วยทศพิชราชธรรม เบญจธรรม พรหมวิหาร กุศลกรรมบถ มงคล ๓๘ ทศบารมี

ส่วนที่ ๒ จริยธรรม หลักสำหรับการแสดงออกทางกายและวาจาที่ถูกต้องดีงาม มี บทบัญญัติประกอบด้วยภิกขุปาติโมกข์ ภิกขุณีปาติโมกข์ อินทริยสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล ปัจจยสันนิสสิตศีล ทสศีล รุคงค์ ๑๓ เบญจศีล อุโบสถศีล โดยพุทธจริยศาสตร์ทั้ง ๒ ส่วนนี้มี โลกทัศน์และชีวทัศน์ที่ถูกต้องเป็นฐาน กล่าวคือ มนุษย์จะมีแรงจูงใจใฝ่ดีในการอบรมตนและถือ ปฏิบัติตามหลักคุณธรรมจริยธรรมเหล่านี้ก็โดยอาศัยความเข้าใจโลกและชีวิตอย่างถูกต้อง เช่นต้อง รู้ว่าชีวิตคืออะไร ? โลกคืออะไร ? ชีวิตที่ดีคืออะไร ? เป้าหมายของชีวิตคืออะไร ? คุณค่าทาง จริยธรรมตามหลักพุทธศาสนาเกิดจากการเชื่อมโยงกันชัดเจนระหว่างประเด็นทางอภิปรัชญา ญาณ วิทยา และจริยศาสตร์อย่างนี้

ตามหลักพระพุทธศาสนา ถามว่า "อะไรคือเกณฑ์ตัดสินความดี ?" เนื่องจากพุทธจริยศาสตร์มี ๒ ส่วนคือคุณธรรมและจริยธรรม เกณฑ์ตัดสินความดีจึงมี ๒ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ เกณฑ์ที่เป็นคุณธรรมคือข้อธรรมใน ทศพิธราชธรรม เบญจธรรม พรหมวิหาร กุศลกรรมบถ มงคล ๓๔ ทศบารมี และเกณฑ์ที่อยู่ในรูปแบบเป็นลักษณะนิสัยสะท้อนข้อธรรมออกมาในวิถีชีวิต การแสดงออกทางกาย วาจา และความคิดทางใจที่ยึดหลักโอวาทปาติโมกข์เป็นต้นเป็นปกตินิสัย เพาะบ่มจิตใจจนเป็นคนมีคุณสมบัติภายในจิตใจอนุวัตสอดคล้องตามข้อธรรมในโอวาทปาติโมกข์เป็นต้นดังกล่าวแล้ว ดีไม่ดี ถูกไม่ถูก ควรไม่ควรย่อมมีความชัดเจนอยู่ในตัวแล้ว

ส่วนที่ ๒ เกณฑ์ที่เป็นจริยธรรมคือ โอวาทปาติโมกข์ บทบัญญัติในปาริสุทธิศีล ๔ เบญจศีล อุโบสถศีล และทศศีล มีเกณฑ์ตัดสินชัดเจนตามที่ระบุไว้ในแต่ละบทบัญญัติ เฉพาะบทบัญญัติในภิกขุปาติโมกข์และภิกขุปาติโมกข์ ในกรณีที่มีปัญหาในการวินิจฉัย พระพุทธเจ้าก็ทรงวินิจฉัยไว้เป็นตัวอย่าง เช่น กรณีหญิงลูกคคนหนึ่ง ไปกราบเรียนภิกษุรูปหนึ่งขอยาที่ทำให้หยุดมีลูก ภิกษุรูปนั้นจัดยาให้ นางกินยานั้นถึงแก่ความตาย ภิกษุนั้นเกิดความกังวลใจว่าตัวเองต้องอาบัติปาราชิกหรือไม่ จึงไปกราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติทุกกฏ” นอกจากเกณฑ์ตัดสินบทบัญญัติแล้ว ยังมีเกณฑ์ตัดสินตามกฎแห่งกรรม โดยมีหลักการว่า การละเมิดบทบัญญัติใดๆ เกิดขึ้นด้วยอกุศลเจตนา (โลภะ โทสะ และ โมหะ) นอกจากจะเป็นความผิดคือต้องอาบัติแล้วยังมีบาปเกิดขึ้นด้วย

ส่วนในเบญจศีล อุโบสถศีล และทศศีล แต่ละบทบัญญัติก็มีองค์ประกอบซึ่งเป็นเกณฑ์ตัดสินเป็นการเฉพาะ เช่น ศีลข้อปาณาติบาตมีองค์ประกอบที่เป็นเกณฑ์ตัดสิน ๕ ประการคือ (๑) สัตว์มีชีวิต (๒) รู้ว่าเป็นสัตว์มีชีวิต (๓) มีจิตคิดจะฆ่า (๔) มีความพยายามฆ่า (๕) สัตว์ตายด้วยควาพยายามนั้นการกระทำที่ครบองค์ประกอบทั้ง ๕ ถือว่าศีลขาด การละเมิดแต่ละสิกขาบทนอกจากศีลขาดแล้ว ยังมีบาปเกิดขึ้นอีกด้วย

เกณฑ์ตัดสินในแต่ละบทบัญญัติเหล่านี้ มีความยืดหยุ่นหรือไม่ ? มีนัยเชิงสัมพัทธ์หรือสมบูรณ์ ? ยอมรับกันได้โดยหลักสากลหรือไม่ ? พวกกรรมนิยธรรมไม่ได้ให้ความสนใจต่อความยืดหยุ่นของกฎใดๆ คำว่า “ข้อยกเว้น” ไม่ควรปรากฏในข้อกฎหมายหรือในระบบจริยธรรม ส่วนพวกสุขนิยมและประโยชน์นิยมอาจมองว่า เป้าหมายพุทธจริยศาสตร์ผูกติดอยู่กับเรื่องอุดมคติมากเกินไป แทนที่จะยึดโยงอยู่กับธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ สังคมประกอบด้วยบุคคลหลายระดับ มีทั้งนักบุญและคนบาปรวมกันอยู่ ทุกคนมีทั้งความพอใจและไม่พอใจ สุขและทุกข์ตามฐานะและโอกาส ดังนั้น บทบัญญัติใดๆ ควรมีลักษณะยืดหยุ่นเหมาะกับฐานะและสภาวะของแต่ละบุคคล สุขนิยมและประโยชน์เห็นว่า “จริยธรรมกับความสุขดูเหมือนจะมีทิศทางตรงกันข้ามเสมอ”

บทบัญญัติว่า “ภิกษุจับต้องกายหญิง ต้องอาบัติสังฆาทิเสส” เมื่อเกิดกรณีภิกษุรูปหนึ่งจับต้องกายมารดาด้วยความรักฉันแม่ลูก พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เธอไม่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส แต่ต้องอาบัติทุกกฏ” ภิกษุจับต้องกายหญิงมีโทษสูงสุดคือต้องอาบัติสังฆาทิเสส ภิกษุจับต้องกายมารดา และธิดาของตนเองมีโทษเหมือนกันแต่เป็นโทษต่ำสุดคือต้องอาบัติทุกกฏสุขนิยมและประโยชน์นิยมอาจไม่เห็นด้วยที่มีข้อกำหนดว่า “แม้ถ้าเห็นโยมมารดาถูกกระแสน้ำพัดพาไป ภิกษุไม่พึงใช้มือจับ แต่ว่าพืงนำเรือ แผ่นกระดาน ท่อนกล้วย หรือท่อนไม้เข้าไป เมื่อไม่มีเรือเป็นต้น พืงนำแม่ฟ้ากา สวพัสตร์(ผ้าจีวร)เข้าไปวางข้างหน้ามารดาโดยไม่ต้องพุดอะไร เมื่อมารดาจับแล้ว จึงดึงมาโดยคิดเพียงว่า ‘สิ่งบริวาร(สิ่งของเครื่องใช้)’ สุขนิยมและประโยชน์นิยมไม่เห็นด้วยกับวิธีการช่วยเหลือมารดาในสถานการณ์ฉุกเฉินเช่นนั้น เพราะคนกำลังจะจมน้ำตาย วิธีการช่วยเหลือที่รวดเร็วยิ่งที่สุดคือลงไปอุ้มขึ้นมา ภิกษุที่จับต้องกายมารดา ธิดา หรือแม้กระทั่งหญิงทั่วไปในสถานการณ์ฉุกเฉินไม่ควรถูกปรับโทษ แม้จะเป็นเพียงอาบัติทุกกฏซึ่งถือว่าเป็นโทษต่ำสุด ควรประนีประนอมระหว่างศีลกับธรรมเพื่อให้เหมาะกับสถานการณ์ เหล่านี้คือมุมมองที่แตกต่างออกไป

ตามหลักพระพุทธศาสนา ถามว่า “เป้าหมายของชีวิตคืออะไร ?” พุทธจริยศาสตร์มีเป้าหมาย ๒ ระดับ คือระดับวิถีชีวิตในสังสารวัฏและระดับอุดมคติ

เป้าหมายของชีวิตในสังสารวัฏสรุปได้ ๕ ข้อคือ (๑)มีโภคทรัพย์เป็นอันมาก (๒)กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๓)เข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณ์บริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก่ล้าวกล้ำ ไม่เก้อเงินเข้าไป (๔)ยอมไม่หลงลืมสติตาย (๕)หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติ ส่วนเป้าหมายระดับอุดมคติ เป็นเป้าหมายสืบเนื่องมาจากระดับสังสารวัฏภายใต้กรอบแห่งไตรสิกขา แต่มีลักษณะแนวแน่ตรงดิ่งสู่จุดหมายสูงสุดระดับอุดมคติซึ่งแบ่งเป็น ๓ ด้าน

ด้านที่ ๑ ความสามารถทางจิตที่จะรู้เข้าใจกระบวนการของโลกและชีวิตตามความเป็นจริง (วิชา)รวมทั้งสมรรถนะของจิตที่จะกระทำการใดๆเหนือวิสัยของชาวโลกทั่วไป(อภิปัญญา) ภาวะทางจิตที่หลุดพ้นจากกิเลส(วิมุตติ) ความบริสุทธิ์แห่งกาย วาจา ใจอันสืบมาจากความที่จิตหลุดพ้น (วิสุทธิ) และภาวะที่จิตดับเย็นสนิทปราศจากกิเลสความเร่าร้อนทั้งปวง(นิพพาน)

ด้านที่ ๒ ระดับหรือขั้นของจิตที่มีคุณภาพและสมรรถภาพในการที่จะละกิเลสได้เป็นขั้นเป็นตอนไปตามลำดับจากระดับต้นไปจนถึงระดับสูงสุด(มรรค-ผล)

ด้านที่ ๓ ชื่อหรือตำแหน่งของบุคคลที่มีความสามารถทางจิต มีระดับจิตที่มีคุณภาพและสมรรถภาพในขั้นต่างๆ(อริยบุคคล ๘)

เป้าหมายระดับอุดมคติทั้ง ๓ ด้านนี้ไม่ใช่เป้าหมาย ๓ อย่าง แต่เป็นอย่างเดียวกัน ประกอบด้วย ๓ ด้าน(หรือมิติ)คือ (๑)ความสามารถทางจิต (๒)ระดับหรือขั้นของจิต (๓)ชื่อหรือตำแหน่งของบุคคลที่มีความสามารถทางจิตและมีจิตที่มีคุณภาพตามสมควรในขั้นนั้นๆ

เป้าหมายระดับอุดมคติอธิบายได้ภายใต้คำสำคัญคือ วิชา วิมุตติ วิสุทธิ มรรค ผล และ นิพพาน โดยมีหลักไตรสิกขาเป็นจุดเชื่อมโยงตั้งแต่ต้นจนถึงเป้าหมายสุดท้าย เส้นทางสู่เป้าหมายจึงเริ่มต้นด้วยศีล ไปสู่สมาธิ ปัญญา และไต่ลำดับไปสู่นิพพาน ดังข้อความว่า “วินัยย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ความสำรวม(ศีล)ความสำรวมมีเพื่อประโยชน์แก่ความไม่เดือดร้อนความไม่เดือดร้อนมีเพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์ความปราโมทย์มีเพื่อประโยชน์แก่ความอิมใจความอิมใจมีเพื่อประโยชน์แก่ความสงบความสงบมีเพื่อประโยชน์แก่ความตั้งใจมั่น(สมาธิ)ความตั้งใจมั่นมีเพื่อประโยชน์แก่ความรู้เห็นตามเป็นจริง(ปัญญา)ความรู้เห็นตามเป็นจริงมีเพื่อประโยชน์แก่ความเบื่อหน่ายความเบื่อหน่ายมีเพื่อประโยชน์แก่ความสํารอกกิเลสความสํารอกกิเลสมีเพื่อประโยชน์แก่ความหลุดพ้น(วิมุตติ)ความหลุดพ้นมีเพื่อประโยชน์แก่ความรู้เห็นความหลุดพ้นความรู้เห็นความหลุดพ้นมีเพื่อประโยชน์แก่ความดับสนิทหาเชื่อกันได้(นิพพาน)

“นิพพาน” แปลว่า เย็นสนิท เป็นคำแสดงภาวะทางจิตใจ หมายถึง เย็นใจ ความดับความร้อนใจ หายร้อนรน ไม่มีความกระวนกระวายใจเป็นการดับกิเลสและกองทุกข์ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธจริยศาสตร์ นิพพานมี ๒ อย่างคือ “สุอุปาทิเสสนิพพาน” แปลว่า นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ หรือนิพพานยังมีเชื้อเหลือ ได้แก่นิพพานที่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์ และ “อนุปาทิเสสนิพพาน” แปลว่า นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ หรือนิพพานไม่มีเชื้อเหลือ ได้แก่นิพพานไม่มีเบญจขันธ์เหลือ หรือนิพพานที่ไม่เกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์

“มรรค” แปลว่า ทาง เป็นชื่อเรียกระดับจิตที่มีคุณภาพและสมรรถภาพสูงส่งเป็นคำคู่กับ “ผล”ซึ่งเป็นชื่อเรียกระดับจิตที่เกิดจากการละกิเลสได้ระดับต่างๆ และประการสุดท้ายคือ “อริยบุคคล” เป็นชื่อเรียกบุคคลผู้มีพัฒนาการทางจิตแต่ละขั้นคำทั้ง ๓ คือ “มรรค, ผล และ อริยบุคคล” ใช้หมายถึงเรื่องเดียวกันและมีความสัมพันธ์ดังนี้:- โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค(ระดับจิตที่มีคุณภาพและสมรรถภาพสูงส่ง) โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล(ระดับจิตที่เกิดจากการละกิเลสได้ระดับต่างๆ)โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์(บุคคลผู้มีพัฒนาการทางจิตแต่ละขั้น)